

ՀԱՅ ՀԱՄԱՐԱՐՔԱՌԱՅԻՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՀԱՅ ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՐԱՐՔԱՌԸ*

Այս կրկնակ առումներով նույնքան և ավելի մեծ է հայ թարգմանական գրականության ուսումնասիրության նշանակությունը, որքան ինքնուրույն գրականության նշանակությունը, և այստեղից էլ, հասկանալի է, հայ մատենագրության ընդհանուր համաքարքառ կազմելու ծրագիրը պիտի հախառապապես ընդգրկեր և՛ ինքնուրույնը և՛ թարգմանականը:

Ծիշտ է ըստ բնույթի երկու տեսակի համաքարքառներ կազմելու այն ծրագիրը, որով ընթանում է այժմ քարտարանային բաժինը: Հետագայում կարող են ըստ անհրաժեշտության շեղումներ լինել այդ ծրագրից:

Քերականական լիակատար համաքարքառներ կազմելու համար ինքնուրույն և թարգմանական մատենագրությունից կընտրվեն միայն այնպիսի հեղինակներ ու երկեր, որոնք կարող են լիարժեք նյութ մատակարարել գրաբարի ուսումնասիրության և նրա քերականական պատմության ստեղծման համար, իսկ լեզվի տեսակետից երկրորդական կարգի երկերի հետազոտության համար կարելի է օգտվել ընտրովի համաքարքառներ կազմելու սկզբունքից: Ըստ այսմ՝ քերականական լիակատար համաքարքառներ կունենան ատրերենից և հունարենից թարգմանված գործերը, ներառյալ՝ հունարան դպրոցի թարգմանությունները և հայ հեղինակների այն երկերը, որոնք այս կամ այն չափով կրել են նրանց լեզվական ազդեցությունը: Հատկաներենից կատարված թարգմանությունների շարքում գլխավոր ուշադրությունը կմվիրվի միաբանողների լատինարան թարգմանություններին, որոնցից գիտական նշանակություն ներկայացնող ծավալում ու կարևոր գործերը, որոնք հիմնականում ծնունդ են տվել լատինարան հայերենի երևույթին, անհրաժեշտաբար կունենան լիակատար համաքարքառներ, իսկ մնացածները, որոնք բավականին ստվար թիվ են կազմում, և նրանց հետ միասին հայ ինքնուրույն հեղինակներից նրանք, որոնք լատինաբանությունների հունով են գնացել, կունենան միայն ընտրովի համաքարքառներ:

Ի դեպ՝ ասենք, որ լավ կլիներ, եթե պատրաստվող քերականական համաքարքառները, որոնք ինչպես տեսանք Խորենացու համաքարքառի նմուշով, հույական ֆորինվաճք ունեն, օժտվեին նաև մի լրացուցիչ հատկությամբ: Դա կկայանար մի որևէ ձև գտնելու մեջ՝ ի հայտ և ի մի բերելու բաների միջաձանցներն ու վերջաձանցները, բառաքարդությունների երկրորդական մասերը և քերականական նմանօրինակ ուրիշ պարագաներ:

Բնագրային համաքարքառներին պիտի տրվի, ի հարկե, ավելի լայն տեղ, որովհետև, ինչպես նշեցինք Եզնիկի համաքարքառի կապակցությամբ,

* Շարունակված «Էջմիածին» ամսագրի 1971 թ. ԺԱ—ԺԲ և 1972 թ. Ա—Բ համարներից:

նրանցից օգտվելու են գիտության շատ ճյուղերի մասնագետներ: Բայց առաջին հերթին նրանք բնագրային տվյալներ կհայթայթեն պատմա-բանասիրական ուսումնասիրությունների համար: Բանասերն ու պատմաբանը, որոնք քննության առարկա իրողությունների, երևույթների և գաղափարների ակունքներն են որոնում գրավոր աղբյուրներում, հարցերի լուծման համար շատ հաճախ դիմում են բնագրային համեմատությունների եղանակին, իսկ բնագրային համեմատությունների համար եզրերի հայթայթումը՝ բնագրային համաքարքառների գործն է:

Բնագրային լիակատար համաքարքառներ կունենան հայ ինքնուրույն գրականության Ե—ԺԵ դարերի արտադրությունները. իսկ ԺԶ—ԺԸ դարերի երկերը կունենան լիակատար և կամ ընտրովի համաքարքառներ՝ ըստ կարևորության: Լիակատար համաքարքառներ կունենան Ե—ԺԳ դարերում աստրականից և հումակականից թարգմանված երկերը: Լատիներենից եկած գրականության բնագավառում լիակատար համաքարքառներ կունենան Լամբրոնացու թարգմանությունները և միաբանողների կողմից թարգմանված՝ աստվածաբանական և իմաստասիրական բնույթի միայն խոշոր գործերը. իսկ լատինաբան թարգմանությունների մնացած զանգվածը՝ կարելի է մասամբ ենթարկել ընտրովի համաքարքառի և մասամբ անտեսել: ԺԷ—ԺԸ դարերում ոչ-միաբանող թարգմանիչների ձեռքով լատիներենից կատարված թարգմանությունների մի մասը, որը նույնիսկ կտա լատիներենի ազդեցությամբ ստեղծված գիտական տերմինաբանության և գիտական մտքի զարգացման պատմությանը, նույնպես կենթարկվի լիակատար համաքարքառի, իսկ մյուս մասը՝ ընտրովի համաքարքառի:

Այսպիսով՝ հին Հայաստանի հատկապես դասական շրջանի մատենագրությունն ամբողջությամբ կունենա իր քերականական և բնագրային համաքարքառները:

Այս համգամանքը կթելադրեր ամենից առաջ մտածել հայկական Աստվածաշնչի մասին, որի լեզուն, ոսկեդարի մեր հեղինակների հետ միասին, հայ գրաբարաբան գրականության հիմնաքարն է հանդիսանում: Բացի այդ՝ որպես մի աղբյուր, որի հետ այսպես թե այնպես կապված էին միջնադարյան աշխարհի բոլոր գիտելիքները, Աստվածաշունչը եղել է այն միակ գիրքը, որն ամենից շատ է ենթակա եղել վկայակոչումների հայ բազմաճյուղ մատենագրության մեջ: Այս կրկնակ պատճառներով հայկական Աստվածաշնչի բնագրային ուսումնասիրությունների ասպարեզում հետազոտության համաքարքառային եղանակի կիրառումն առաջնակարգ նշանակություն ունի այսօր հայագիտության համար: Այս գաղափարն արդեն հասունացել էր, ինչպես տեսանք ներկա աշխատության առաջին մասում, ԺԺ դարի վերջերին, երբ լույս էր տեսել Թ. Վ. Աստվածատուրյանի «Համաքարքառ Հին եւ Նոր Կտակարանաց»-ը, որն այսօրվա առումով բնագրային բնույթի համաքարքառ է: Որպես բնագրային համաքարքառ՝ այս աշխատության մակարդակը կարող է ընդհանրապես քաղաքար համարվել բանասիրական-մատենագրական աշխատանքների համար, թեև լավ կլիներ կազմել նորը՝ գիտության ժամանակակից պահանջների հիման վրա: Նվազագույն դեպքում՝ կարելի է հավելվածական մի հատորով լրացնել նրա պակասները և ուղղել թերությունները: Իսկ ինչ վերաբերում է Աստվածաշնչի քերականական համաքարքառ ունենալու հարցին, այդ մասին կարելի է միայն պատասխանել, թե դա հրամայական անհետաձգելի պահանջ է, քանի որ գրաբարի հետազոտության

ամենահիմնական ակունքն է Աստվածաշունչը: Այդ աշխատանքը սկիտի ձեռնարկով՝ որքան հնարավոր է շուտ: Ամենից առաջ Աստվածաշնչի հետ է կապված մեր ինքնությունը և թարգմանական գրականության մեծագույն մասը՝ թե՛ լեզվական առումով, թե՛ բովանդակությամբ:

Ինչպես տեսանք՝ հայ մատենագրության ընդհանուր համաբարբառ ստեղծելու ծրագրի իրականացման ուղու վրա արդեն նկատելի արդյունք է ձեռք բերվել քարտարանային բաժնում:

Գրաբարալեզու գործերը մշակելու համար անհրաժեշտ է գրաբարի հմտություն, դրա հետ միասին՝ բարեխղճություն և կատարվող գործի մեծ կարևորության գիտակցում, այլապես անցյալի անփութությունը կամ ձևական մոտեցումը կարող է տապալել գործը: Բավական է, որ մի համաբարբառի մեջ էջերի մի քանի հղումներ սխալ լինեն և աշխատանքը կդառնա անլրատահության առարկա, դեռ չխոսելով գիտական բնույթի վրիպումների մասին: Լևոյ նկատառումով համաբարբառ կազմելու աշխատանքի համար ընտրված են նոյն համապատասխան աշխատակիցներ, որոնք ունեն բանասիրական կրթություն և եռանդով մղված են իրենց աշխատանքներին, ինչպես նկատեցինք մեր գրույցների ժամանակ:

Աշխատանքի բավականին որոշակի քաշխում գոյություն ունի բաժնում:

Ըստ հեղինակների կատարվող աշխատանքների մի մասը աշխատակիցների միջև բաշխված է հետևյալ ձևով.

Օ. Մ. Խաչատրյան—Մովսես Խորենացի, Բարսեղ Կեսարացի, Հովհաննես Օճնեցի, Վարդան Պատմիչ Թաթարաց («Պատմություն Թաթարաց»), Թովմա Մեծոփեցի:

Բ. Ա. Եգանյան—Արիստոտել («Պատմություն յաղագս աշխարհի»), Անանուն «Աշխարհացոյց», Մխիթար Գոշ:

Ժ. Ծ. Հովնանյան—Ղևոնդ Երեց Պատմագիր (Ղևոնդ Վարդապետ), Ֆրիկ:

Ա. Գ. Բաղդասարյան—Մխիթար Այրիվանեցի, Վարդան Արևելցի (Բարձրբերդեցի անվան տակ), Սիմեոն Երևանցի:

Լ. Ա. Ղուլազարյան—Թովմա Արծրունի, Կիրակոս Գանձակեցի:

Հ. Վ. Սարգսյան—Արիստակես Լաստիվերտցի, Մաղաքիա Արեղա, Ամիրդովաթ Ամասիացի:

Վ. Մ. Գևորգյան—Ստեփանոս Օրբելյան, Փավստոս Բուզանդ, Մխիթար Հերացի:

Է. Հ. Դեմիրճյան—Կորյուն, Առաքել Դավրիժեցի:

Հ. Ա. Հովհաննիսյան—Ղազար Փարպեցի:

Ժ. Բ. Թոսունյան—Եզնիկ, Գրիգոր Նարեկացի («Մատենան ողբերգութեան»):

Հիշատակելի են նաև բաժնի նախկին աշխատակիցներ Օ. Ա. Հարությունյանը, որը մշակել է Հովհաննես Դրասխանակերտցի, և Հ. Գ. Արսենյանը՝ Սամուել Անեցի:

Որոշ հեղինակների երկերի մշակման վրա փոխանիփոխ աշխատել են տարրեր աշխատակիցներ: Այդպիսիներից են՝ Ագաթանգեղոս, Եղիշե, Հովհաննես Մամիկոնյան, Սերեոս, Մովսես Կաղանկատվացի, Ծապուհ Բագրատունի, Գրիգոր Նարեկացի (տաղերը), Ստեփանոս Ասողիկ, Ուստանես, Ներսես Շնորհալի, Մատթեոս Ուռհայեցի, Մխիթար Հերացի, Մխիթար Անեցի, Սմբատ Սպարապետ, Հերոմ Պատմիչ և Զաքարիա Քանաքեղացի:

Մշակման աշխատանքներում բառաբարտերի այբբենական դասավորման կարևոր գործը կատարում է Ն. Խ. Ռաֆայելյանը, իսկ գլխադասվածներում քննադրերի քաղմասման գործը երկար տարիներ վարել է Ս. Տ. Սահղեյանը. ներկայումս այդ գործը, իրենց աշխատանքներին զուգընթաց, կատարում են Վ. Մ. Գևորգյանը և Ժ. Բ. Թոսունյանը:

Քարտարանային բաժնի աշխատակիցները, ներառյալ և նախկինները, պաշտոնով բոլորն էլ կրտսեր գիտական աշխատողներ են:

Արդեն մի տասնյակ տարի է, որ գիտական աշխատողների այս փոքրիկ խումբը տքնում է գրաբարագիր հեղինակների համաբարբառներ պատրաստելու գործի վրա: Իսկ համաբարբառները խմբագրելու պատասխանատու գործին լծված են հայտնի լեզվաբաններ՝ պրոֆ. պրոֆ. Ա. Ա. Աբրահամյանը, Վ. Ա. Քոսյանը, Ալ. Ս. Մարգարյանը, դոց. Պ. Ս. Բեդիրյանը:

Մենք արդեն նշեցինք, որ մատենագրական մի ընդհանուր համաբարբառ ունենալու գաղափարը դեռ ԺԸ դարի սկզբներին սաղմնավորվել էր լեհահայ գաղութում և ապա ամել ու գործնական որոշ հանգրվանի հասել Ադրիականի ափերում՝ ծնունդ տալով «Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի» կոթողային գործին: Նաև պարզեցինք և աշխատեցինք հիմնավորել այն միտքը, թե հայագիտական աշխատանքների ասպարեզում ներկայումս առաջնակարգ նշանակություն ունի հայ մատենագրության ընդհանուր համաբարբառի ստեղծումը: Գիտահետազոտական երկարամյա աշխատանքի փորձն է, որ մեզ թելադրել է հայկական այդպիսի համապարփակ մի համաբարբառի անհրաժեշտության գաղափարը: Ուրախալի է, որ այժմ այդ գաղափարի մարմնավորման համար լուրջ աշխատանքներ են տարվում Ակադեմիայի քարտարանային բաժնում:

Այս մասին տարբեր կարծիք ունենալ չի կարող ոչ մի հայագետ և առհասարակ ոչ մի գիտնական: Թերթեղով բաժնի այցելուների մատչանում եղող գրանցումները, կարելի է համոզվել, որ կատարվող գործը միայն հիացմունք է պատճառում գիտնականներին: Օրինակ՝ իտալացի հայագետ պրոֆ. Զ. Բոլոնիեզին (Միլանից) քարտարանային բաժնում կատարվող աշխատանքները գնահատում է որպես մի «իրապես ահռելի աշխատանք, որը բազմակողմանի ծառայություն է մատուցելու հայագիտությանը»¹²¹: Իսկ հունգարացի հայագետ դոկտ. Էդ. Ծյուցը (Բուդապեշտից) գրում է.

«Նախ և առաջ ես պետք է նշեմ, որ ընտրված մեթոդն անթերի է և բավարարում է արդի լեզվաբանության պահանջները: Այս քրտնաջան աշխատանքի առաջին պտուղը՝ «Մովսես Խորենացու համաբարբառ»-ը աշխատանքի հիանալի մի նմուշ է, և այն ամենը, որ ես կկարողանամ ցանկանալ, այն է, որ Մովսես Խորենացուն հաջորդեն, հնարավորին չափ արագ, հայ մյուս հեղինակները, և որ այդ հոյակապ արդյունքները հրատարակվեն՝ որքան հնարավոր է շուտ, որովհետև ինչպես հեղինակային առանձին համաբարբառները, այնպես էլ հեղինակային համաբարբառների ամբողջությունը, որպես մի ընդհանուր համաբարբառ, որը կընդգրկի մեկտեղված ամբողջ նյութը, կհանդիսանա հայկական լեզվաբանության ու բանասիրության բոլոր

¹²¹ «... travail vraiment formidable qui apportera beaucoup de service à l'Arménologie» (Prof. G. Bolognesi).

քննազավառների ամենակենսական պահանջներից ու կարիքներից մեկը»¹²²։

Հայ մատենագիրների այն համաքարքառները, որոնք պատրաստ են կամ պատրաստվում են հրատարակության և լույս կտեսնեն հետզհետե, անտարակույս կհաստատեն վերոհիշյալ գնահատականները։

Հայկ. ՄԱՀ Գիտությունների Ակադեմիայում նախաձեռնված ու կատարվող այս աշխատանքները վերջին և ամենակատարյալ արդյունքներն են դարերի ընթացքում մեզ մոտ կուտակված փորձի և կազմում են շարունակումը հայ համաքարքառային գրականության երկրորդ՝ ընթացիկ հանգրվանի, գիտական համաքարքառներ ստեղծելու ուղղությամբ։

¹²² „First of all I must state that the chosen method is flawless and fills the requirements of modern linguistics. The first fruit of this assiduous work, the 'Hamabarbāt of Movses Xorenaci', is a fine piece of work, and all I can wish is that upon the footsteps of Movses Xorenaci there should follow the other Armenian authors in all possible speed, and that these fine achievements should be published at a possible earliest date, because as well the separate, author's hamabarbats, as the resuming hamabarbāt, containing all the collected material, are one of the most ardent desires and needs of all branches of Armenian linguistics and philology* (Dr. Ed. Schütz).